

SPECYFICZNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU POLSKICH GOSPODARSTW ROLNYCH NA OBSZARACH GÓRSKICH

Wstęp

Niniejszy artykuł zwraca uwagę na uwarunkowania rozwoju gospodarstw rolnych położonych na obszarach górskich w Polsce. W tym celu dokonano ich charakterystyki, poprzez określenie wielkości ekonomicznej, powierzchni, wskazanie głównych źródeł przychodu, poziomu dochodu na gospodarstwo i na zatrudnionego, strukturę wykorzystania użytków rolnych, liczebność stad zwierząt, zdolność do odtworzenia majątku trwałego. Utrudnione warunki związane z ukształtowaniem terenu, krótkim okresem wegetacji roślin oraz małym obszarem gospodarstw na obszarach górskich, mają wpływ na odmienne wyniki ekonomiczne gospodarstw rolnych w porównaniu z gospodarstwami z obszarów nizinnych.

Jednym z działań WPR UE realizowanym w ramach PROW, które kieruje pomoc m.in. na obszary górskie i podgórskie, jest program wspierający rolników na Obszarach o Niekorzystnych Warunkach Gospodarowania (ONW). Podczas obu okresów realizacji PROW, tj. 2004-2006 i PROW 2007-2013, stawki płatności na 1 hektar użytków rolnych były w kraju identyczne.

Tabela 1

Polskie ONW według kategorii (PROW 2007-2013)

Wyszczególnienie	Powierzchnia użytków rolnych (tys. ha)	Udział w ogólnej pow. w kraju (%)	Liczba gospodarstw o pow. 1 ha (tys.)	Udział w ogólnej liczbie gosp. w kraju (%)	Udział w całkowitej pow. ONW (%)
ONW górskie	197,77	1,2	59,4	3,3	2,1
ONW specyficzne utrudnienia	489,14	3,0	63,0	3,5	5,3
Nizinne I i II	8 541,38	52,8	780,3	43,2	92,6
Ogółem ONW	9 228,29	57,0	839,7	46,4	100,0
Ogółem kraj	16 177,10	*	1 808,1	*	*

Jak wynika z tabeli 1, udział gospodarstw rolnych z terenów ONW górskie (położone powyżej 500 m. n.p.m.) i podgórskie (położone na wysokości od 350 do 500 m. n.p.m. – „specyficzne utrudnienia”) w ogólnej liczbie gospodarstw w kraju wynosi jedynie 6,8%, spośród 1 808,1 tys. gospodarstw o powierzchni powyżej 1 hektara użytków rolnych.

Analiza gospodarstw o wielkości powyżej 1 hektara UR, w podziale na grupy obszarowe ze szczególnym podkreśleniem gospodarstw z ONW górskie, które w roku 2007 były potencjalnymi adresatami płatności wyrównawczych, wskazuje na przewagę gospodarstw o wielkości do 10 ha użytków rolnych (95,9%) położonych na terenach ONW górskie (tab. 2).

Tabela 2

Liczba gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha UR położonych w obrębie ONW ogółem oraz ONW górskie według grup obszarowych (2007 r.)

Wyszczególnienie	Ogółem kraj	Grupy obszarowe (ha)					
		1-2	2-5	5-10	10-15	15-50	≥ 50
Liczba gospodarstw ogółem	822 964	153 640	268 723	200 068	89 417	99 314	11 803
w tym ONW górskie	59 849	21 266	27 988	7 661	1 337	1 275	323
Struktura gospodarstw ogółem	100,0	18,7	32,7	24,3	10,9	12,1	1,4
struktura ONW górskie	100,0	35,5	46,8	12,8	2,2	2,1	0,5

Źródło: [1].

Mając na uwadze rozkład gospodarstw o różnej powierzchni oraz wprost proporcjonalną do wielkości powierzchni ich wielkość ekonomiczną (ekonomia skali), gospodarstwa z ONW Górskie o niewielkim areale użytków rolnych prezentują również małą wielkość ekonomiczną. Potwierdzeniem tego jest charakterystyka zbioru gospodarstw ONW górskie Polskiego FADN, które w swojej reprezentacji nie posiadają dostatecznej liczebności lub w ogóle gospodarstw ONW górskie o wielkości ekonomicznej powyżej 8 ESU (tab. 6).

Porównanie wysokości poziomu płatności wyrównawczych ONW w Polsce do średniej unijnej oraz odniesienie poziomu płatności krajowej do maksymalnego poziomu płatności zamieszczonego w Rozporządzeniu Rady 1698/05 UE wskazuje na krajowe możliwości podniesienia stawek płatności ONW górskie i podgórskie (tab. 3).

W przypadku ONW górskie i podgórskie kraj nasz płaci stawkę stanowiącą około 30% maksymalnie określonej wysokości płatności (tab. 3). Wobec tak małej liczby gospodarstw (6,8% gospodarstw powyżej 1 ha UR) beneficjentów płatności, w porównaniu do tak dużej roli, jaką one spełniają na obszarach górskich, należałoby rozpatrzyć podniesienie stawek płatności.

Tabela 3

**Wysokości obowiązujących w Polsce i maksymalnych płatności ONW w UE
na 1 ha UR**

Kategoria ONW	Wysokość płatności w Polsce (zł/euro)	Maksymalna wysokość płatności (euro)	Średnie unijne stawki płatności (euro)	Relacja polskiej płatności do maksymalnej (max=100%)
Górskie	320/73	250	78 eur/ha	29,2
Nizinne I	179/41	150		27,3
Specyficzne utrudnienia	264/60	150		40,0
Nizinne II	264/60	150		40,0

Źródło: [13, 15] według notowań NBP kursu euro 4,4 zł/1 euro z dnia 12 maja 2009 r.

Materiał i metoda

Analizą objęto gospodarstwa Polskiego FADN o wielkości ekonomicznej 2 i więcej ESU. Polski FADN reprezentuje 34% gospodarstw z ogółu, które stanowią reprezentatywną próbę dla 745 tys. polskich gospodarstw rolnych. Biorąc pod uwagę liczbę polskich gospodarstw „aktywnych” na rynku rolnym, czyli tych o wielkości powyżej 1 hektara i równocześnie korzystających z pomocy unijnej (średnio dla trzech lat 2004-2006 jest to liczba 1 429,4 tys.) można uznać, że gospodarstwa objęte Polskim FADN reprezentują 52,1% tychże gospodarstw (tabela 4).

Tabela 4

**Gospodarstwa ONW objęte Polskim FADN w analizowanych latach w odniesieniu
do liczby gospodarstw objętych płatnością**

Kategoria ONW	Dane FADN z kolejnych lat			Dane GUS (gospodarstwa zakwalifikowane do ONW)	Liczba gospodarstw objętych płatnością dla lat (dane ARiMR)		
	2004	2005	2006		2004	2005	2006
Nizinne I	3916	4139	4172	795 000	391 335	442 249	454 089
Nizinne II	1258	1318	1286	289 000	149 359	170 551	174 557
Specyficzne utrudnienia	151	142	151	63 000	64 600	74 388	76 221
Górskie	43	37	45	42 000	20 826	24 612	24 947
Razem ONW	5368	5636	5654	1 189 000	626 120	711 800	729 814
Poza ONW	5787	6152	6261	767 000	1 119 141	1 033 461	1 015 447

Źródło: Polski FADN lata 2004-2006; Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r. GUS; Raport PW nr 7, IERiGŻ-PIB; dane ARiMR.

W kolejnych latach uczestniczyło coraz więcej gospodarstw we wsparciu w ramach płatności kompensacyjnych ONW – w roku 2008 w porównaniu do roku 2004 liczba beneficjentów wsparcia ONW wzrosła o 23%. Największy wzrost liczby beneficjentów programu zanotowano na obszarach ONW górskie (o 55%), naj-

mniejszy natomiast na obszarach podgórskich (8,6%). Dokumentują to dane z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa zawarte w tabeli 4 oraz w tabeli 5.

Tabela 5

Liczebność gospodarstw objętych płatnością ONW z kolejnych kampanii według kategorii

Kategoria ONW	Liczba gospodarstw objętych płatnością dla lat		Rok 2008/2004
	2007	2008	
Nizinne I	473 591	479 117	122,4
Nizinne II	187 538	189 884	127,1
Specyficzne utrudnienia	70 635	70 127	108,6
Górskie	32 576	32 350	155,3
Razem ONW	764 340	771 478	123,0
Poza ONW	980 921	973 783	-

Źródło: Dane ARiMR.

Analizą objęto 11 619 gospodarstw (średnia dla trzech lat 2004-2006) Polskiego FADN, z których wyłoniono dwa podzbiory ze względu na położenie w niekorzystnych warunkach gospodarowania – ONW górskie i podgórskie oraz gospodarstwa położone poza ONW. Następnie gospodarstwa położone na ONW podzielono jeszcze na dwie grupy według kategorii ONW. Tak powstałe 3 zbiory gospodarstw pogrupowano według ich wielkości ekonomicznej wyrażonej w ESU. Wewnątrz grup gospodarstw ONW i spoza ONW otrzymano w każdej z nich sześć grup według klas wielkości ekonomicznej: bardzo małe (2-4 ESU), małe (4-8 ESU), średnio małe (8-16 ESU), średnio duże (16-40 ESU), duże (40-100 ESU) i bardzo duże o wielkości powyżej 100 ESU (tab. 6).

Tabela 6

Liczba analizowanych gospodarstw położonych na terenach ONW górskie i podgórskie i poza terenami ONW według klas wielkości ekonomicznej (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW specyficzne utrudnienia	33	66	37	18	-	-
ONW górskie	20	18	6	3	1	-
Spoza ONW	553	1190	1757	1848	563	155
Struktura gospodarstw ONW i spoza ONW według klas wielkości ekonomicznej						
ONW specyficzne utrudnienia	21,4	42,8	24,0	11,8	-	-
ONW górskie	41,7	37,5	12,5	6,2	2,1	-
Spoza ONW	9,1	19,6	29,0	30,5	9,3	2,5

Źródło: Wyliczenia własne na podstawie danych FADN za lata 2004, 2005, 2006.

Zatrudnienie w gospodarstwach określono w AWU (Annual Work Unit), tj. przeliczeniowych jednostkach pracy, przy czym 1 AWU odpowiada 2200 godzin pracy rocznie. Parametr ten obejmuje nakłady pracy własnej właścicieli gospodarstw i członków ich rodzin oraz pracowników najemnych.

Nakłady pracy własnej rolników i członków ich rodzin we własnych gospodarstwach wyrażono w FWU (Family Work Unit) i jednostka ta przyjmuje analogiczny czas pracy.

Pogłowie zwierząt wyrażono w sztukach przeliczeniowych LU (Livestock Unit) stosowane w krajach Unii Europejskiej. Jedna LU odpowiada jednej krowie, ale LU nie jest tożsamy z przeliczeniowymi sztukami dużymi stosowanymi w Polsce. Jednostka LU jest raczej zbliżona do sztuk obornikowych, które uwzględniają masę ciała zwierząt i ich tempo przemiany materii.

Stopę reprodukcji majątku trwałego określono jako relację inwestycji netto do wartości środków trwałych obejmujących ziemię rolniczą, budynki gospodarstwa rolnego, nasadzenia leśne, maszyny i urządzenia, a także zwierzęta stała podstawowego.

Dochody z gospodarstw policzono jako różnicę wartości produkcji roślinnej, zwierzęcej i innej sprzężonej oraz kosztów, które objęły: zużycie pośrednie, saldo subwencji budżetowych podatków oraz koszty czynników zewnętrznych (opłaty pracy najemnej, opłaty za dzierżawę środków produkcji i odsetek od kredytów oraz pożyczek). Przeanalizowano również dochód przypadający na jednostkę pracy własnej rolnika i członka jego rodziny (dochód na FWU w zł).

Analizie poddano też źródła przychodu, tj. wartość produkcji roślinnej, zwierzęcej oraz pozostałej, by określić różnice w strukturze przychodu między grupami gospodarstw położonymi na ONW oraz spoza ONW.

Następnie wskazano na zróżnicowanie użytkowania gruntów oraz zróżnicowanie udziału zwierząt przeżuwiających i ziarnożernych w gospodarstwach położonych na ONW oraz poza nimi.

Wszystkie powyżej wymienione dane cząstkowe złożą się na określenie uwarunkowań polskich gospodarstw rolnych gospodarujących na obszarach górskich i podgórskich w odniesieniu do gospodarstw z obszarów nizinnych.

Analiza gospodarstw położonych na ONW górskie i podgórskie

Gospodarstwa w ONW górskim charakteryzuje najmniejsza wielkość ekonomiczna (do 8 ESU) i są tu najliczniej reprezentowane gospodarstwa bardzo małe i małe (tab. 7). Gospodarstwa te nie są jednak najmniejsze pod względem powierzchni – w porównaniu do gospodarstw spoza ONW o tej samej wielkości ekonomicznej – gospodarstwa ONW górskie dysponują większą powierzchnią o 25,7% i 64,2% (odpowiednio: gospodarstwa bardzo małe i małe). Gospodarstwa z ONW ze specyficznymi utrudnieniami najmniejsze ekonomicznie (<4 ESU) stanowią wyjątek pod względem wielkości powierzchni i są mniejsze od gospodarstw tej samej wielkości ekonomicznej spoza ONW o około 15%. Ta kategoria ONW obejmuje gospodarstwa o wielkości ekonomicznej do 40 ESU.

Tabela 7

Średnia powierzchnia użytków rolnych (w ha) gospodarstw położonych na terenach ONW górskie i podgórskie i poza terenami ONW według klas wielkości ekonomicznej (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW specyficzne utrudnienia	6,3	12,5	24,3	50,4	-	-
ONW górskie	9,3	19,7	-	-	-	-
Spoza ONW	7,4	12,0	20,4	38,3	82,3	564,0
Gospodarstwa spoza ONW = 100						
ONW specyficzne utrudnienia	85,1	104,2	119,1	131,6	-	-
ONW górskie	125,7	164,2	-	-	-	-

Źródło: Wyliczenia własne na podstawie danych FADN za lata 2004, 2005 i 2006.

Gospodarstwa z ONW górskie i podgórskie charakteryzuje wyższa (odpowiednio o 17,7% oraz o 50%) wydajność pracy na hektar użytków rolnych, jednocześnie dysponują one porównywalnym kapitałem, jak gospodarstwa spoza ONW (tab. 8 oraz 9).

Tabela 8

Nakłady pracy ogółem (w tym praca własna oraz najemna) w gospodarstwach położonych na terenach ONW górskie i podgórskie i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Nakłady pracy ogółem AWU						
ONW specyficzne utrudnienia	1,29	1,57	1,88	2,13	-	-
ONW górskie	1,42	1,70	-	-	-	-
Spoza ONW	1,33	1,55	2,01	2,40	3,53	15,61
Nakłady pracy własnej FWU						
ONW specyficzne utrudnienia	1,19	1,42	1,71	1,84	-	-
ONW górskie	1,42	1,55	-	-	-	-
Spoza ONW	1,26	1,43	1,76	1,86	2,24	1,10
Nakłady pracy najemnej						
ONW specyficzne utrudnienia	0,10	0,15	0,17	0,29	-	-
ONW górskie	0,00	0,15	-	-	-	-
Spoza ONW	0,07	0,12	0,25	0,54	1,29	14,51

Źródło: Jak w tabeli 7.

Tabela 9

Średnia wartość kapitału (tys. zł) w gospodarstwach położonych na terenach ONW górskie i podgórskie i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW specyficzne utrudnienia	181,36	223,94	294,60	514,41	-	-
ONW górskie	135,73	194,63	-	-	-	-
Spoza ONW	134,47	201,31	319,23	541,73	1138,26	4 261,49
Gospodarstwa spoza ONW = 100						
ONW specyficzne utrudnienia	134,9	111,2	92,3	95,0	-	-
ONW górskie	100,9	96,7	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli 7.

Gospodarstwa ONW górskie i podgórskie o wielkości ekonomicznej 2-8 ESU uzyskują większy dochód w porównaniu do gospodarstw spoza ONW o 40,5% i 51,4% (tab. 10). Takie różnice w dochodzie można tłumaczyć inną strukturą źródeł przychodu i innym poziomem kosztów zarówno środków produkcji, jak i usług. Jednakże w grupie gospodarstw ONW górskie o wielkości ekonomicznej >4 ESU oraz ONW podgórskie o wielkości ekonomicznej >8 ESU dochód ten jest mniejszy w porównaniu do gospodarstw spoza ONW.

Tabela 10

Średnia wartość dochodu z gospodarstwa z lat 2004-2006 (w cenach stałych z roku 2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW specyficzne utrudnienia	10443	20597	32197	63539	-	-
ONW górskie	9687	16977	-	-	-	-
Spoza ONW	6897	17280	32878	70492	154374	549065
Gospodarstwa spoza ONW = 100						
ONW specyficzne utrudnienia	151,4	119,2	97,9	90,1	-	-
ONW górskie	140,5	98,2	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli 7.

Największą zmianą dochodu (tab. 11) w przeliczeniu na ceny stałe w latach 2005 i 2006 w stosunku do dochodu z 2004 roku charakteryzują się gospodarstwa z ONW górskie – w gospodarstwach najmniejszych dochód wzrósł czterokrotnie, a w większych ekonomicznie (4-8 ESU) wzrósł około 2,5 krotnie. Mniejszy wzrost dochodu zanotowano w gospodarstwach ONW podgórskie – około dwukrotny, przy niewielkim wzroście dochodu gospodarstw spoza ONW.

Tabela 11

Zmiana wielkości dochodu w porównaniu z rokiem 2004, po przeliczeniu dochodu na ceny stałe z roku 2006 (dochód z 2004 r. = 100%)

Kategoria ONW i poza	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW specyficzne utrudnienia 2004	100	100	100	100	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005	110	135	156	0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006	205	215	172	217	-	-
ONW górskie 2004	100	100	-	-	-	-
ONW górskie 2005	320	152	-	-	-	-
ONW górskie 2006	408	246	-	-	-	-
Spoza ONW 2004	100	100	100	100	100	100
Spoza ONW 2005	98	91	96	89	81	195
Spoza ONW 2006	165	135	122	107	96	469

Źródło: Jak w tabeli 7.

Tabela 12

Struktura średniej wartości produkcji ogółem w gospodarstwach położonych na terenach ONW górskie i podgórskie i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Wyszczególnienie	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Struktura wartości produkcji na terenie ONW specyficzne utrudnienia						
Wartość produkcji ogółem = 100 %						
w tym: roślinna	37,9	37,6	46,1	42,1	-	-
zwierzęca	55,2	59,7	52,2	29,8	-	-
pozostała	6,9	2,7	1,7	28,1	-	-
Struktura wartości produkcji na terenie ONW górskie						
Wartość produkcji ogółem = 100 %						
w tym: roślinna	18,4	10,6	-	-	-	-
zwierzęca	73,4	87,5	-	-	-	-
pozostała	8,2	1,9	-	-	-	-
Struktura wartości produkcji na terenie spoza ONW						
Wartość produkcji ogółem = 100 %						
w tym: roślinna	63,4	59,1	58,4	54,3	56,4	53,3
zwierzęca	34,8	39,3	40,5	45,0	43,0	44,4
pozostała	1,8	1,6	1,0	0,8	0,6	2,3

Źródło: Jak w tabeli 7.

Głównym źródłem przychodu (tab. 12) gospodarstw ONW górskie jest produkcja zwierzęca (ponad 73%), znaczną rolę w tych gospodarstwach odgrywa także przychód z produkcji pozostałej (ponad 8% w 2-4 ESU, a w większych 4-8 ESU około 2%).

W gospodarstwach podgórskich również główne źródło przychodu stanowi produkcja zwierzęca, a produkcja pozostała w gospodarstwach największych ekonomicznie w tej grupie osiągnęła aż ponad 28% wartości produkcji ogółem – przy niewielkim udziale przychodu z produkcji pozostałej w gospodarstwach poza ONW.

W gospodarstwach ONW górskie i podgórskie duże znaczenie w dochodzie mają płatności ONW – około 10% (tab. 13).

Tabela 13

Średni udział dopłat ONW w dochodzie rolniczym (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW górskie i podgórskie i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW specyficzne utrudnienia	11,1	8,2	10,5	11,1	-	-
ONW górskie	9,2	7,7	-	-	-	-
Spoza ONW	1,3	0,7	0,4	0,4	0,4	0,3

Źródło: Jak w tabeli 7.

Wartość dochodu w przeliczeniu na 1 FWU była w gospodarstwach ONW górskie o wielkości do 4 ESU około 20% wyższa w porównaniu z gospodarstwami spoza ONW, a w gospodarstwach 4-8 ESU niższa o około 3% (tab. 14). Jednakże dochód na 1 FWU nie osiągnął dochodu parytetowego i stanowił przy wielkości ekonomicznej 2-4 ESU i 4-8 ESU odpowiednio około 33% i 54% średniej opłaty pracownika w kraju.

Wartość dochodu na 1 hektar użytków rolnych w gospodarstwach najmniejszych ekonomicznie górskich i podgórskich przewyższała wartość dochodu na hektar gospodarstw spoza ONW. W gospodarstwach ONW podgórskie o wielkości 8-16 ESU oraz 16-40 ESU wartość dochodu na hektar stanowiła odpowiednio 82% i 69% dochodu gospodarstw spoza ONW.

Gospodarstwa górskie i podgórskie korzystały z większych kredytów niż spoza ONW z uwagi na konieczność realizacji inwestycji związanych z przestrzeganiem kodeksu dobrej kultury rolnej i zasad ochrony środowiska (tab. 15).

Gospodarstwa górskie i podgórskie o wielkości ekonomicznej do 8 ESU cechuje ujemna stopa reprodukcji majątku trwałego – czyli nie są one zdolne do odtworzenia majątku trwałego i utrzymania się na rynku (tab. 15). Natomiast gospodarstwa podgórskie o wielkości ekonomicznej 8-40 ESU charakteryzuje reprodukcja rozszerzona majątku trwałego – czyli poza odtworzeniem majątku, inwestują w rozwój gospodarstwa.

Tabela 14

**Średnia wartość dochodu (zł) na 1 FWU w latach 2004-2006 (ceny stałe z roku 2006)
w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW**

Kategorie ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
	Średnia wartość dochodu na 1FWU (zł)					
ONW specyficzne utrudnienia	8647	14471	18664	34884	-	-
ONW górskie	6621	10880	-	-	-	-
Spoza ONW	5462	11263	18704	38726	81802	523837
	Gospodarstwa spoza ONW = 100					
ONW specyficzne utrudnienia	158,3	128,5	99,8	90,1	-	-
ONW górskie	121,2	96,6	-	-	-	-
	Średnia wartość dochodu na 1 ha (zł)					
ONW specyficzne utrudnienia	1624	1636	1326	1272	-	-
ONW górskie	1081	852	-	-	-	-
Spoza ONW	934	1438	1612	1841	1878	899
	Gospodarstwa spoza ONW = 100					
ONW specyficzne utrudnienia	173,9	113,8	82,3	69,1	-	-
ONW górskie	115,7	59,2	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli 7.

Tabela 15

**Relacja kwoty zadłużenia do łącznej wartości aktywów (%) oraz stopa reprodukcji
majątku trwałego w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami
ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)**

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
	Relacja kwoty zadłużenia do łącznej wartości aktywów (%)					
ONW specyficzne utrudnienia	12,6	6,8	7,0	11,5	-	-
ONW górskie	14,8	5,9	-	-	-	-
Spoza ONW	4,0	6,1	8,8	13,6	20,4	29,6
	Gospodarstwo spoza ONW = 100					
ONW specyficzne utrudnienia	315,0	111,5	79,5	84,6	-	-
ONW górskie	370,0	96,7	-	-	-	-
	Stopa reprodukcji majątku trwałego (%) średnia z lat 2004-2006					
ONW specyficzne utrudnienia	-1,9	-0,4	1,7	2,9	-	-
ONW górskie	-4,3	-3,4	-	-	-	-
Spoza ONW	-4,2	-1,5	0,2	3,1	3,4	0,6

Źródło: Jak w tabeli 7.

Gospodarstwa z kategorii ONW górskie osiągały niższą o ponad 25,5% wartość produkcji w gospodarstwach bardzo małych, a w gospodarstwach małych niższą o nieco ponad 10% w stosunku do gospodarstw spoza ONW (tab. 16). W gospodarstwach z terenów podgórskich (kategoria – specyficzne utrudnienia) o wielkości do 8 ESU wartość produkcji w stosunku do tych samych gospodarstw spoza ONW była wyższa o ponad 30%. Natomiast w gospodarstwach ONW podgórskie o wielkości 8-16 ESU i 16-40 ESU wartość produkcji stanowiła odpowiednio 83,2% i 75,8% wartości produkcji gospodarstw spoza ONW.

Tabela 16

Średnia wartość produkcji ogółem (w zł) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW specyficzne utrudnienia	41198	77946	88309	167245	-	-
ONW górskie	23018	53627	-	-	-	-
Spoza ONW	30900	59628	106134	220571	526621	2971181
Gospodarstwa spoza ONW = 100						
ONW specyficzne utrudnienia	133,3	130,7	83,2	75,8	-	-
ONW górskie	74,5	89,9	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli 7.

Gospodarstwa ONW górskie i podgórskie najmniejsze ekonomicznie charakteryzował mniejszy udział odłogów i ugorów w powierzchni użytków rolnych niż w gospodarstwach spoza ONW, natomiast w grupach gospodarstw >4 ESU przewyższał udział odłogów i ugorów gospodarstw spoza ONW (tab. 17).

Tabela 17

Udział ugorów i odłogów (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW poza terenami ONW (lata 2004-2006)^a

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW specyficzne utrudnienia	2,2	4,6	3,6	1,0	-	-
ONW górskie	1,6	3,6	-	-	-	-
Spoza ONW	2,4	3,0	1,6	1,4	1,7	1,1
Gospodarstwa spoza ONW = 100						
ONW specyficzne utrudnienia	91,7	153,3	225,0	71,4	-	-
ONW górskie	66,7	120,0	-	-	-	-

^a W roku 2006 nie występują ugory, lecz odłogi rolnicze.

Źródło: Jak w tabeli 7.

W strukturze wykorzystania użytków rolnych w gospodarstwach tych przeważają trwałe użytki zielone, a ich udział jest kilkakrotnie większy w gospodarstwach z terenów górskich w porównaniu do gospodarstw nizinnych spoza ONW. Ze względu na wysoki udział TUZ oraz roślin pastewnych stworzono w nich sprzyjające warunki dla zwierząt przeżuujących (tab. 18).

Liczebność stada zwierząt przeżuujących w każdej kategorii ekonomicznej w gospodarstwach położonych na ONW górskim i podgórskim stanowi jej krotność w stosunku do gospodarstw nizinnych spoza ONW (tab. 19), w przeciwieństwie do liczby zwierząt ziarnożernych (tab. 20).

Udział zwierząt ziarnożernych w produkcji zwierzęcej w kategorii ONW górskie i podgórskie wahał się od 9,7% (ONW górskie do 4 ESU) do 46,6% (specyficzne utrudnienia 4-8 ESU), przy 53%-83% w gospodarstwach nizinnych spoza ONW (tab. 21).

Tabela 18

Udział trwałych użytków zielonych (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW specyficzne utrudnienia	33,5	34,6	28,9	28,1	-	-
ONW górskie	75,3	83,2	-	-	-	-
Spoza ONW	13,9	12,2	10,3	8,1	3,8	1,2
	Krotność udziału TUZ na gospodarstwo na terenach ONW do udziału TUZ na gospodarstwo spoza ONW					
ONW specyficzne utrudnienia	2,41	2,84	2,81	3,47	-	-
ONW górskie	5,42	6,82	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli 7.

Tabela 19

Liczba sztuk przeliczeniowych (LU) zwierząt w gospodarstwach na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW specyficzne utrudnienia	5,5	9,5	14,8	23,0	-	-
ONW górskie	10,1	15,3	-	-	-	-
Spoza ONW	3,1	6,7	13,5	31,1	71,6	367,9
	Krotność liczby zwierząt (LU) w gospodarstwach na terenach ONW do liczby zwierząt (LU) w gospodarstwach spoza ONW					
ONW specyficzne utrudnienia	1,77	1,42	1,10	0,74	-	-
ONW górskie	3,26	2,28	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli 7.

Tabela 20

Liczba zwierząt przeżuwiających w gospodarstwie (LU) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
pozostałe						
ONW specyficzne utrudnienia	2,8	5,1	9,9	13,3	-	-
ONW górskie	9,1	9,8	-	-	-	-
Spoza ONW	1,5	3,1	6,2	10,9	12,3	94,9
Krotność liczby zwierząt przeżuwiających (LU) na gospodarstwo na terenach ONW do liczby zwierząt przeżuwiających (LU) na gospodarstwo spoza ONW						
ONW specyficzne utrudnienia	1,87	1,62	1,60	1,22	-	-
ONW górskie	6,07	3,15	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli 7.

Tabela 21

Udział zwierząt ziarnożernych w gospodarstwie (% LU) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
pozostałe						
ONW specyficzne utrudnienia	48,4	46,6	33,0	42,3	-	-
ONW górskie	9,7	35,8	-	-	-	-
Spoza ONW	53,0	53,4	54,0	64,9	82,8	74,2

Źródło: Jak w tabeli 7.

Podsumowanie i wnioski

Gospodarstwa ONW górskie i podgórskie są małe pod względem wielkości ekonomicznej. Dowodem na to jest brak w opracowaniu analizy dotyczącej gospodarstw ONW górskie o wielkości powyżej 4 ESU oraz gospodarstw z kategorii ONW specyficzne utrudnienia o wielkości powyżej 40 ESU (tab. 6), ponieważ w rejonach tych nie występują gospodarstwa większe ekonomicznie od wyżej wymienionych.

Gospodarstwa rolne położone na obszarach górskich i podgórskich nie mogą stanowić jedyne źródła dochodu rodziny rolniczej, gdyż dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na członka rodziny stanowi odsetek dochodu parytetowego (od 33% do 54% jego wartości).

Nie są one zdolne do utrzymania się na rynku, nie zapewniają bowiem odpowiedniego dochodu rodzinie rolniczej oraz nie dysponują odpowiednim kapitałem do odtworzenia majątku trwałego (tab. 15).

Charakterystyka gospodarstw z terenów ONW górskie i podgórskie w porównaniu do gospodarstw nizinnych spoza ONW nie wskazuje na możliwości dal-

szego trwania i rozwoju tych pierwszych. Uwarunkowania środowiskowe nie sprzyjają uzyskiwaniu odpowiedniego dochodu z produkcji rolnej. Niekorzystne ukształtowanie terenu oraz klimatyczno-glebowe warunki nie pozwalają na uzyskanie przez ich właścicieli odpowiedniego dochodu, który umożliwiłby utrzymanie rodziny oraz zachowanie trwałości gospodarstwa.

Niektóre górskie regiony kraju, np. Bieszczady, charakteryzuje wyludnienie, co powoduje zmianę struktury krajobrazu i utratę bioróżnorodności, a obszary niezagospodarowane, porośnięte dziką roślinnością, stały się niedostępne dla człowieka. Brak interwencji państwa na takich obszarach spowoduje negatywne zmiany społeczne, środowiskowe i krajobrazowe. Dlatego też niebagatelne znaczenie mają płatności wyrównawcze ONW, które stanowią 10% dochodu gospodarstw położonych w górach i na Pogórzu.

Przewaga trwałych użytków zielonych w gospodarstwach położonych w górach i na Pogórzu oraz przewaga zwierząt przeżuwiających w strukturze stada wskazują na ich przyjazny charakter dla środowiska. Liczebność stad zwierząt przeżuwiających oraz udział trwałych użytków zielonych w gospodarstwach górskich i podgórskich kilkakrotnie przewyższa te wielkości w gospodarstwach nizinnych spoza ONW.

Nie należy zapominać jednak o wyjątkowym znaczeniu tych gospodarstw na obszarach górskich i podgórskich, spełniają one bowiem rolę konserwatora przyrody i krajobrazu – czyli są strażnikami przyrody.

Literatura:

1. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. GUS, Warszawa.
2. Czapiewski K., Niewęgłowska G.: Przestrzenne zróżnicowanie dopłat wyrównawczych ONW w Polsce w 2004 roku. Raport PW nr 31. IERiGŻ PIB, Warszawa 2006.
3. Czapiewski K., Niewęgłowska G.: Skutki działania instrumentu płatności wyrównawczych ze szczególnym podkreśleniem zachowań migracyjnych ludności [w:] Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i innych krajach unijnych w latach 2004-2005 (red. W. Józwiak). Raport PW nr 68. IERiGŻ PIB, Warszawa 2007.
4. Duer I.: Agenda 2000 – podstawą rozwoju polskiego rolnictwa. Pamiętnik Puławski, z. 120/I, Gospodarowanie w rolnictwie zrównoważonym u progu XXI wieku. IUNG, Puławy 2000.
5. Duer I., Fotyma M., Madej A.: Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej. MRiRW, MŚ, Warszawa 2002.
6. Józwiak W. i współautorzy: Zachowania gospodarstw działających na obszarach o niekorzystnych warunkach. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, 2007.
7. Juźwiak J.: Sytuacja ekonomiczna gospodarstw z produkcją roślinną na terenach ONW w latach 2004-2006. Roczniki Naukowe SERiA, t. X, z. 3, 2008.
8. Juźwiak J.: Gospodarstwa rolne na terenach ONW. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, 2007.
9. Juźwiak J.: Potencjał produkcyjny i sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych na terenach ONW [w:] Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i innych krajach unijnych w latach 2004-2005 (red. W. Józwiak). Raport PW nr 68. IERiGŻ PIB, Warszawa 2007.

10. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów: O dokładniejszym ukierunkowaniu pomocy dla rolników na obszarach nacechowanych specyficznymi naturalnymi utrudnieniami. 2009.
11. Niewęglowska G. i współautorzy: Obszary o niekorzystnym gospodarowaniu w rolnictwie. Stan obecny i wnioski na przyszłość. Raport PW nr 95. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
12. Przegląd systemu „Obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania”. KE, czerwiec 2008.
13. PROW 2004-2006 oraz 2007-2013. MRiRW, Warszawa.
14. Rocznik Statystyczny Rolnictwa. GUS, Warszawa 2007.
15. Rozporządzenie Rady 1698/05.
16. The Institute for Environment and Sustainability, Joint Research Centre: Common biophysical criteria for defining areas which are less favorable for agriculture. ISPRA (Italy), 2007.
17. Wyniki standardowe uzyskiwane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2004-2006 roku. IERiGŻ PIB, Warszawa.